

Шарпаний В. Г.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

ПЕРША ХВИЛЯ ПОЛІТИЧНИХ РЕПРЕСІЙ ПРОТИ УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ (1921-1923 РР.)

Аналізується політико-ідеологічні мотиви політичних репресій проти української інтелігенції на початку 20-х років. Виселення за кордон та встановлення політичного нагляду за "старорежимною" інтелігенцією в 1921-1923 рр., лише започаткувало політичні репресії.

Ключові слова: депортації, радянська влада, "професорський пароплав", політичні репресії, український націоналізм.

Ідеалізація нової економічної політики, яка спостерігається в історично-економічній літературі 90-х рр. ХХ – першого десятиліття ХХІ ст., зумовлена науковим пошуком альтернативи сталінізму, відтак на початку 90-х рр. історики протиставляли непу та адміністративно-командну систему, але згодом подібна парадигма висвітлення соціально-економічних та політичних відносин у 20-х рр. була спростована. Проголошення та згортання непу супроводжувалося голодом у 1921-1922 і 1928-1929 рр., а також судовими процесами над інтелігенцією ("Філософський пароплав", "Центр дій", "Національний центр", справа "Промпартії"). Лібералізація частково торкнулася економіки, а духовна галузь залишалася під наглядом органів політичної цензури, про що свідчать сучасні дослідження та збірники документів [36].

Підготовка "Філософського пароплава" у 1922 р., тобто здійснення депортації науково-педагогічної інтелігенції за політично-ідеологічними мотивами, достатньо висвітлено істориками, архівістами, культурологами. Дослідники звертають увагу на виселення філософів [25], але опубліковані у 2005 р. збірники документів свідчать про наявність представників інших дисциплін та галузей суспільного життя [2]. Архівні документи стосуються не лише російської інтелігенції, а також професорів вищих навчальних закладів Харкова, Києва, Одеси, Катеринослава, відтак можна з'ясувати їхню долю, причини арешту, соціальної ізоляції та політичного переслідування. Отже, враховуючи достатньо вичерпне висвітлення обставин формування корпусу російських пасажирів "філософського пароплава", зосередимося на персональному складі та особливостях депортації українського контингенту, виокремлюючи соціально-професійні групи – істориків, економістів, лікарів, освітян, інженерів. Важливо також показати причетність більшовицької верхівки до ідеологічного забезпечення репресій, участь у них партійних і державних органів.

Мистецька та науково-педагогічна інтелігенція, яка залишилась після жовтневого перевороту 1917 р. на території Росії та України, сподіваючись на крах більшовицького режиму, стала його заручником, потрапивши до соціальної резервації та функціонального полону. Творити на догоду комуністам, виконуючи відповідні політичні замовлення, вона не бажала, тому намагалася покинути радянську Росію. 11 травня 1921 р. політбюро ЦК РКП (б) дозволило виїзд за кордон Ф.І.Шаяпіну [1], але "під гарантію" ВЧК про його повернення, однак відмовило у цьому студії Московського художнього театру, письменникам – О.Блоку, М.Булгакову та іншим. Вибірковість

залежала від їх ставлення до радянської влади, від позиції емігрантів, а також від загального духовного та інтелектуального стану розвитку “непівського суспільства”. Неп відродив не лише приватне підприємництво в містах і селах, а також створив умови для діяльності кооперативних і приватних видавництв, для створення різного роду громадських об’єднань, керівники та учасники яких не завжди поділяли марксистську ідеологію та методологію “творчого процесу” [33]. Голод, економічна руїна, фінансово-грошова нестабільність лише посилювали соціально-протестові настрої серед населення, а інтелігенція їх теоретично обґрунтовувала, узагальнювала, висвітлювала через сатиру, публіцистику, тому більшовики відслідковували їхні дії. 1 червня 1922 р. органи ГПУ інформували політбюро ЦК РКП(б) про формування “антирадянських угруповань серед інтелігенції”, пов’язуючи їх виникнення саме з проголошенням та впровадженням непу. “Нова економічна політика радянської влади, – наголошувалося у доповідній записці чекіста Я.С.Агранова, – створила небезпеку об’єднання та консолідації сил буржуазних і дрібнобуржуазних груп, які знаходять собі усе зростаючу опору в умовах розвитку непу. Антирадянська інтелігенція широко використовує створені для неї можливості організації та гуртування власних сил, забезпечені мирним курсом Радянської влади та послабленням діяльності репресивних органів. Тривожним симптомом організації майбутнього об’єднання контрреволюційного фронту є стихійне народження значної кількості числа приватних, громадських спілок (наукових, економічних, релігійних тощо) і приватних видавництв, довкола яких гуртуються антирадянські елементи” [3, с.75]. До причин появи “антирадянських елементів” було віднесено послаблення репресій, “мирне” ліквідаційство серед членів партії у зв’язку з проголошенням непу. Ареною “розгулу” антирадянської інтелігенції вважалися вищі навчальні заклади, громадські товариства, преса, видавництва, кооперація, релігійні організації, торговельні установи. Кожна з окреслених ділянок була відстежена, а 23 листопада 1922 р. ГПУ, унеможливаючи тенденції “автономізації вищої школи”, вдалося до “...організації мережі інформаторів серед професури і студентів на усіх факультетах” [4, с.135]. Вони повинні були регулярно доповідати про політичні настрої професорів і студентів, про створення їхніх безпартійних товариств (наукові гуртки, земляцтва, асоціації), нелегальних об’єднань, про “політичну фізіономію професорів”, про їх висловлювання стосовно “автономії вищої школи”. Застосовувати відверті репресії до активних студентів органи ГПУ тоді не наважувалися, щоб не спровокувати формування груп “контрреволюційних борців”. За приватними видавництвами встановлювали системний і постійний нагляд, але цього виявилось замало, тому почали готуватися до фізичної ізоляції лідерів “антирадянської інтелігенції”.

Основним ідеологом вибіркової депортації інтелігенції був В. (Ульянов) Ленін. 16 липня 1922 р. він надіслав до ЦК РКП(б) листа, у якому наполягав на рішучому “викорінюванні” решток меншовиків, есерів, енесів, вимагав “усіх вислати”, застосовуючи характеристики та оцінки: “ворог хитрий”, “запеклі вороги більшовизму”, “вороги безжалісні” [5, с.87]. Вождь рекомендував керівництву ГПУ “...надати списки і треба б було декілька сотень подібних панів вислати за кордон безжалісно. Очистимо Росію надовго”, а також “...арештувати декілька сотень і без оголошення мотивів – виїздить, панове!” [6, с.87]. Дуже цікавими є його рекомендації стосовно України:

“...Харків обшарити, ми його не знаємо, це для нас “закордон”. Використаний ним термін “чистити треба швидко” був сприйнятий органами ГПУ як наказ. Арешти учених, письменників, медиків, акторів Москви, Петрограда, Харкова, Одеси, Катеринослава, Києва сколихнули “непівське суспільство”, а також емігрантські кола, які виявляється знали про підготовку депортації. Зокрема, 22 липня 1922 р. керівництво ГПУ інформувало політбюро ЦК РКП(б) про те, що “...зацікавленим колам білої еміграції стало відомо про підготовку в Радянській Росії репресій проти антирадянської інтелігенції” [7, с.89]. В освітньо-культурних установах працювали відповідні комісії, які вивчали справи майбутніх жертв, а брак інформації про них компенсували відвертим опитуванням членів трудового колективу, відповідальних працівників та їхніх колег. Списки почали готувати у серпні 1921 р., тому першими арештантами стали члени Всеросійського комітету допомоги голодуючим, серед яких були відомі професори та громадські діячі: М.Д.Кондратьєв, К.Д.Кускова-Прокопович, П.А.Веліхов, В.Є.Камерницький, О.Г.Дояренко, В.О.Левицький, а разом 71 особа потрапила до внутрішньої в’язниці ВЧК [8, с.55]. Їх не виселяли за кордон, а відправили до таборів Вологди, Казані, Сибіру. В’язні просили на повернення до Москви, а К.Д.Кускова та С.Прокопович навіть “клопотали” про їх виселення за кордон. Фактично відбулася генеральна репетиція по залякуванню інтелігенції, але подібна акція потішила більшовицьких сатрапів, які вирішили продовжити “очищення” Росії від “ворогів більшовизму”.

19 травня 1922 р. Ленін звернувся до голови ГПУ Ф.Дзержинського з листом стосовно “...питання про виселку за кордон письменників і професорів, що допомагали контрреволюції”, просив головного чекіста ретельно готуватися до цієї акції, запросити відгуки літераторів-комуністів (Ю.Стеклова, І.І.Скворцова-Степанова, М.С.Ольминського, М.І.Бухаріна), системно і вичерпно збирати “...відомості про політичний стаж, роботу і літературну діяльність професорів та письменників” [9, с.78]. Більшовицький лідер вимагав “...виловлювати постійно та систематично і висилати за кордон”, щоб зламати їх опір, одних схилити до співпраці, інших на “перековку” до таборів, а найвідоміших випроводити до Парижу, Праги, Берліна, конфіскувавши книги, рукописи. Лише у Москві до списку на виселення потрапили 67 осіб, серед них філософ М.О.Бердяєв, професор О.О.Рибніков, методолог С.Л.Франк, економісти М.Д.Кондратьєв, Л.Н.Юровський, та інші. Деяких звільнили від можливої депортації, тому що за них просили “відповідальні” працівники наркоматів, інколи навіть члени політбюро. Наприклад, за Леоніда Наумовича Юровського, котрий був досвідченим фінансистом, фахівцем з теорії і практики функціонування грошової системи, клопотав співробітник Наркомфіну РСФРР М.К.Владимиров (Шейнфінкель), котрий особисто говорив з Ф.Дзержинським [10, с.119]. Його залишили в СРСР, доручили розробляти грошову реформу, про яку він написав та видав книгу [40]. Не виселили і професора М.Д.Кондратьєва, котрий працював у фінустановах СРСР, а також багатьох інших фахівців прикладної економіки.

Арешти інтелігенції в Україні розпочалися у липні 1922 р., коли затримали деяких харківських та київських лікарів, а повний список професорів та викладачів вишів, які підлягали депортації, був затверджений ЦК КП(б)У 3 серпня 1922 р. До нього потрапили

професори Харкова, Одеси Києва, Поділля, а разом 77 осіб, що на 10 осіб більше від “московського списку”. Характеристики, які супроводжували кожне прізвище, свідчили про ознаки політичної репресії, тому що уваги брали партійне минуле, ставлення до радвлади. Найбільш розлогою виявилася оцінка діяльності ректора Харківського технологічного інституту, професора хімії І.А.Красуського – “...особу відому не лише у Харкові, але в усій Росії” [11, с.91]. Він справді був авторитетним ученим, тому що очолював кафедру з 1893 р., будучи тоді молодим науковцем, але чекістів цікавила його політична біографія. Їхня характеристика була лаконічною і тенденційною: “Колишній член кадетської групи і член правління “Національного центру”. При розгляді справ фігурував як один із керівників “Національного центра”. Кафедру займав з 1893 року. Тепер будучи ректором, спромігся поступово прибрати до рук і підпорядкувати своєму впливові оточуючих настільки, що на всіх засіданнях професури його погляд на те чи інше питання сприймався як закон. Будучи активним противником радянської влади, головним чином, її заходи та політику вищої школи, Красуський усіма силами намагається саботувати здійснення усіх резолюцій та інструкцій органів Наркомоса.

Молода професура і викладачі, почасти навіть прихильники Радянської влади, з цих причин перебувають під його впливом. Вплив Красуського виходить навіть за межі Інституту, як приклад, він ніби тримає у своїх руках усю політику Наркомосу. Стосовно наукового комітету має значний вплив у Держплані, НТО і вважається незамінним ученим та верховодом в Українській Раді Народного Господарства. Своїми активними контрреволюційними діями Красуський розтлінно впливає на всю професуру та студентство. Як тип шкідливий повинен бути прибраним, і подальше перебування його в Інституті і взагалі на Україні може мати руйнівні наслідки” [12, с.91]. Підкреслювалися його зв'язки з професорами інших наукових установ в Україні та поза нею, а квартира професора вважалася “явочною”. Убивча характеристика, яку підтвердив і Наркомос УСРР, хоча вплинути на тодішнього наркома освіти Г.Ф.Гринька не вдавалося навіть А.В.Луначарському, коли йшлося про уніфікацію системи освіти, а тому ректор ХТІ не верховодив в українському Наркомосі. Враховуючи знання з прикладної хімії, авторитет серед колег, а також клопотання УРНГ – Івана Адамовича залишили в Україні. Він мав дружину, доньку та трьох сипів, відтак йому видавали “академпайок” [37, арк.1-7]. Колишній кадет більше не приєднувався до будь-якої іншої партії, належав до переважної більшості позапартійних директорів системи ВРНГ УСРР, очолював у жовтні 1930 р. Інститут прикладної хімії [39, арк.34].

До списку опальних професорів занесли М.О.Воскресенського – “...особливо шкідливий, відвертий та активний чорносотенець в усіх відношеннях”, Я.В.Столярова – “монархіст за переконанням”, але не викликав довіри у самого І.Красуського, тому співробітники ГПУ сподівалися використати його в якості “яблука розбрату” серед професорів ХТІ. Інформатори ГПУ віднайшли компромат на професора Харківського Інституту народної освіти О.І.Білецького – “...активного чорносотенця, для викладання небезпечного і шкідливого”, М.Б.Довнара-Запольського, який за окупації України військами А.І.Денікіна займався пропагандистською діяльністю на користь режиму, відтак вважався “активним чорносотенцем” денікінської “білої гвардії”. Математик за фахом Я.В.Столяров залишався професором Харківського технологічно-математичного

інституту, справді викладав та писав переважно російською мовою, позаяк освіту та професорське звання (1903 р.) отримав задовго до революції, але у 1934 р. одержував академпайок першої категорії [30]. Він був також науковим співробітником Українського науково-дослідного інституту педагогіки (УНДІП) у 1928-1929 рр. [28, арк.67-71], але, судячи з сучасних досліджень [32], не уник репресій.

В Одесі, звідки відчаливали також “професорські пароплави” (пароплав “Жанна”), ленінська “чистка” старорежимної професури колишнього Новоросійського університету, котрий спочатку реорганізували на профільні інститути народної освіти та профосвіти, а для тих, хто мав квиток від ГПУ на пароплав, місця в аудиторіях не знайшлося. Такими “щасливцями” виявилися фізіолог В.Т.Бабкін, історик і літературознавець П.М.Біциллі, математик Є.Л.Буницький, історик А.В.Флоровський, професор медицини О.В.Корж, а загалом з університету було звільнено на початку 20-х рр. 76 професорів[35]. Ті, хто виїхав у 1922 р., були справді щасливим людьми, тому що уникли репресій. Характеристики, які щедро роздавали чекісти пасажиром “філософського пароплава”, могли стати вироком у 30-х рр. Наприклад, А.В.Флоровського вважали “кадетом і клерикалом, активним противником Радвлади і реформи Вищої школи”, а його брат виїхав з “білими”, тому депортація професора до Туреччини була лише порятунком. Разом з ним до сусідньої країни прибув професор В.Т.Бабкін – “клерикал, антисеміт”, але чомусь працював в АРА (Американська адміністрація допомоги) [13, с.93], яка надавала допомогу голодуючому населенню півдня України. Дивною виглядала депортація професорів медицини в умовах епідемії тифу та різних інфекційних захворювань, викликаних голодом 1921-1922 рр. Десятки професорів, асистентів Одеської медакадемії потрапили до списку на виселення за кордон. Близько 60 професорів колишнього Новоросійського університету залишилися працювати у вищих УСРР, РСФРР, у тому числі і невдалий кандидат на виселення професор Є.П.Трефільєв – “тип шкідливий”.

Інтелектуальна еліта Києва також зацікавила чекістів, які вишукували через інформаторів “активних чорносотенців”, “монархістів”. Зокрема, проректора Медакадемії, анатома П.Т.Бочкарова вважали “типом надто ворожим”, тому що він обстоював автономію вищої школи, а його колегу І.В.Кістяківського звинувачували в організації страйків викладачів, котрий заявляв, що “Союз Руського Народу” набагато кращий від комуністичної партії. Не могли залишити і проректора Медакадемії А.П.Кримова, котрий агітував за “єдину, неподільну” Росію, а також його ідейного противника професора І.М.Титова, хоч і “монархіста”, але за “переконаннями петлюрівець”, тому що викладав винятково українською мовою. Одні служили при гетьмані П.Скоропадському, інші вірою і правдою ідеям С.Петлюри, але їх однаково намагалися ізолювати. Документи свідчать, що на деяких професорів та викладачів характеристику видавав заступник наркома освіти УСРР Я.П.Ряппо, але з позначкою: “мають бути вилучені у першу чергу”. Це стосувалося ректора Київського ІНО Митіліно, а також інших викладачів та професорів, які були свого часу відомими громадсько-політичними діячами. Наприклад, професори С.О.Єфремов, В.М.Чехівський, О.В.Корчак-Чепурківський, тобто фігури знакові для української політичної історії та культури, науки зокрема. Їх не випустили з України, тому В.Чехівський та С.Єфремов опинилися на лаві підсудних у справі СВУ, тому що обоє були активними діячами Центральної Ради, “яскравими фігурами українського шовінізму”

(дивна для 1922 р. термінологія), хоча і О.В.Корчака також вважали “українським шовіністом” та “петлорівцем”, який “... в ім’я цього готовий на співпрацю з ким завгодно” [14, с.96-97]. Академік С.О.Єфремов залишив по собі щоденник, у якому показав реальне життя інтелігенції, яка не змогла покинути Україну, а також тих, хто повернувся до неї у 1924 р.[29] Доля зберегла від репресій і О.В.Корчака-Чепурківського, доктора медицини (1898 р.), діяча земських лікарень, викладача Київського університету, якого обрали академіком ВУАН (1921) та неодмінним секретарем (1928-1934), котрий очолював санітарно-статистичний відділ Інституту демографії і санітарної статистики ВУАН (1934-1938 рр.), а разом з сином Юрієм Овксентійовичем представляли тоді українську демографічну науку, працюючи над “небезпечною” проблемою соціальної демографії – відтворення населення, доживання і сподіваного життя людей[27]. У жовтні 1938 р. його сина арештували, коли він повернувся після відрядження до Німеччини, і був засуджений до 5 років таборів, фактично перебуваючи у Карагандинському таборі до 1946 р. Отже, батькова тінь з “філософського пароплава” настигла сина.

Місце на “філософському пароплаві” було замовлено також для викладачів Кам’янець-Подільського ІНО: професора К.О.Копержинського, асистента А.М.Орлова, професора М.Н.Бауера, ректора Запольського, професора політекономії І.М.Подольського та інших [15, с.97]. Тоталітарна більшовицька влада намагалася використати інтелектуальний потенціал “спеців”, тобто старорежимну професуру, тому сортувала її за політично-ідеологічними та професійними ознаками, відтак не кожного виселяла. Зокрема, К.О.Копержинського, якого вважали “великим націоналістом, сином священика”, який у “... націоналізмові доходить до абсурду – розлучення з дружиною як кацапкою” [16, с.97], залишили в Україні. Випускник Кам’янець-Подільської гімназії та історично-філологічного факультету Петроградського університету, викладач історії у школах Петрограда (1918-1922 рр.), професор Кам’янець-Подільського ІНО (1922-1923), але згодом висланий до Петрограду, однак продовжував викладацьку роботу в університеті, а протягом 1925-1929 рр. в Одеському ІНО, працював на кафедрі під керівництвом М.С.Грушевського у Києві, науковим співробітником кафедри української етнографії, заарештований у 1934 р. за причетність до справи “Російської національної партії” (“Справа славистів”), відбув три роки покарання у таборах, а після війни повернувся до Ленінграда [28].

Виявити “антирадянську інтелігенцію” було справою елементарною, маючи мережу сексотів в інститутах та установах освіти, а депортувати за кордон – набагато складніше. Для цього треба було оформити візу, придбати квитки на потяг або пароплав, тобто витратити валюту, якої бракувало для закупівлі технічного обладнання та продовольства. Враховуючи той факт, що виселенню підлягали 217 професорів та викладачів, з них з Москви 67, з Петрограда 53, з України 77 осіб [17, с.112], сума мала бути кругленькою, а клопоту та розголосу – ще більше. У вересні 1922 р. на території України арештували 56 осіб, з них у Харкові 10, Катеринославі 9, в Одесі 17, у Києві 20, а для них надійшли анкети німецькою мовою, які необхідно було заповнити для оформлення візи та проїзних документів. Вивезенню підлягав інтелектуальний потенціал українського суспільства, його реальна еліта, а доморощеної тоді ще не встигли виховати, тому ЦК КП(б)У (першим секретарем тоді був Д.З.Мануйльський)[31], визнало недоцільним відправлення

професорського складу вишів за кордон. Питання про висилку української інтелігенції заслухали на нараді завідувачів відділів ЦК РКП(б), яке відбулося 14 листопада 1922 р. під головуванням секретаря ЦК партії В.В.Куйбишева. Висновок був категоричним: "...визнати доводи ЦК КПУ про недоцільність висилки за кордон українських професорів необґрунтованими" [18, с.131]. 24 листопада того ж року політбюро ЦК КП(б)У обґрунтувало своє бачення недоцільності масових депортацій інтелігенції. "Вислані закордон українці-професори, – наголошувалося у постанові політбюро, – зустрічають теплий прийом з боку чехословацького уряду, який радо надає для них кафедри Празького університету та особливо у відкритому для української еміграції Українському університеті, що петлорівські налаштовані професори намагаються виїхати закордон і що висилка, таким чином, не є для них карою. Українська еміграція, поповнившись інтелектуальними силами, більше гуртується і важче піддається розтлінню" [19, с.138]. Ось така вичерпна аргументація "проти" виселення, але мотивація її залишення була сатанинською – "покарати" за переконання, за незгоду з реформуванням системи освіти, за право автономії вищої школи, за соціальне походження.

Наполягання секретаря ЦК КП(б)У Д.З.Мануїльського були почуті органами ГПУ, тому 12 грудня 1922 р. до політбюро ЦК РКП(б) та особисто Й.Сталіну надійшла доповідна записка від заступника голови ГПУ І.С.Уншліхта про заміну висилки української інтелігенції за кордон розселенням на території РСФРР. "Вважаючи висилку за кордон націоналістичних елементів української антирадянської інтелігенції (від загальної кількості засуджених Комісії Цека) політично небажаною з огляду на те, у випадку проведення цього заходу, зриву розночатою процесу розкладу української еміграції та посилення політично активних груп цієї еміграції, до цього часу вибудовуючи свої сподівання на повстансько-бандитський рух, – наголошувалося у записці – ГПУ, у відповідь на запит оргбюро ЦК, зазначило, що з його боку немає заперечень проти пропозицій ЦК КПУ України про заміну українським професорам-націоналістам висилки за кордон – висилкою у віддалені пункти РСФРР" [20, с.167]. Отже, ведмежа послуга українських комуністів перекреслила долю десятків професорів, яких розселили по містах Росії під наглядом ГПУ. Частина професорів, яких тоді підготували до висилки, депортували за кордон, щоб підтвердити рішучість намірів влади у боротьбі з "антирадянською інтелігенцією". Вислати за кордон українську інтелігенцію було складно, тому що дипломатичні місії прибалтійських держав та Німеччина не видавали віз, але чехословацька місія "радушно" візувала закордонні паспорти українських професорів. Висилка ускладнювалася тим, що "одеська група" відмовилася заповнювати анкети, а приречені на депортацію професори затишалися за місцем проживання, що ускладнювало їх колективну депортацію. Ця обставина також схилила ГПУ до формування політичного контингенту "залишенців", тобто замінити висилку за кордон поселенням у містах радянської Росії з правом працевлаштування за фахом. 20 січня 1923 р. ГПУ видворило за кордон 57 осіб, з них трьох українських професорів – В.Т.Бабкіна, Г.А.Секачова, А.В.Флоровського [21, с.175]. Масове виселення, яке спостерігалось у 1922 р., викликало моральну підтримку депортованої інтелігенції серед еміграції та окремих політиків, тому 27 травня Ф.Дзержинський радив своєму заступникові І.С.Уншліхту уникати подібних явищ. Перший чекіст республіки просив надіслати йому "...дані скільки, за що, куди ми

висилати і висилаємо, як з Москви, так і з інших місць і якими принципами ми керуємось” [22, с.18]. Дивна бухгалтерія у чекістів: депортували без особливого обліку – головне ізолювати людину, вирвати її з корінням, позбавити спокою, посіяти страх.

Декому вдалося виїхати власним коштом, щоб вижити та продовжувати працювати. Так, П.О. Сорокін, той самий Пителин, яким цікавився особисто Ленін, зобов’язався перед ГПУ 13 вересня 1922 р. залишити країну протягом 10 днів. У 1917-1922 рр. він “не зупиняв своєї антирадянської діяльності” [23, с.333]. В архівно-слідчій справі студента Інституту шляхів сполучення П.П.Сорокіна (його сина) була знайдена антиленінська листівка такого оригінального змісту: “Мы, Ленин Первый, ставленник немецкий, король Советский, самозванец Московский, тиран Кремлевский, палач Петроградский, ненависник братский, обманщик “райский”, Атаман Китайский, каратель крестьян, рабочих и прочих, и прочих, и прочих” [24, с.334]. Поширення подібних листівок та викриття політичних основ більшовицького режиму, яке визрівало тоді у головах інтелігенції, непокоїло насамперед партійну верхівку РКП(б) та особисто Леніна, тому від неї вирішили позбутися, якщо не вдавалося схилити до співпраці. Непівська лібералізація дещо розкріпачила свідомість творчої частини інтелігенції, а складна соціально-економічна ситуація в країні загрожувала режимові масовим виступом населення. Повстання селян на Дону, Тамбовщині, у Сибіру та в Україні, Кронштадт у березні 1921 р. виявилися найпереконливішим аргументом нової хвилі громадянської війни, хоча тоді її називали “політичним бандитизмом” та “контрреволюцією”.

Виселення за кордон та встановлення політичного нагляду за “професорами-залишеннями”, яке тривало у 1921-1923 рр., лише започаткувало політичні репресії в Україні. Інтелігенція (професори університетів і звичайні учителі) брали активну участь у повстанських загонах селян на початку 20-х рр. [26] Радянська влада, особливо її каральні органи, щоб унеможливити подібний тандем інтелігенції та селян, вдалася до чергових політичних чисток. Доказом є “викриття” організації “Київського обласного центру дій” влітку 1923 р., судовий процес над членами якої завершився у березні-квітні 1924 р. На лаву підсудних потрапили десятки осіб, серед них професори М.Василенко, П.Смирнов. На їх захист став навіть прем’єр-міністр Франції Р.Луанкаре, а наприкінці 1924 р. за академіка М.Василенка просила Всеукраїнська академія наук та особисто М.С.Грушевський [34]. Судячи з архівних документів про арешти серед української інтелігенції у вересні 1922 р., зокрема київських професорів з медичного інституту та реорганізованого університету, їх вважали не “арештованими, а ізолюваними”. На той час така оцінка відповідала основним завданням ленінської чистки антирадянської інтелігенції, а після смерті вождя його справу продовжували спадкоємці, однак репресували “серйозно” і “надовго”, особливо після згорання непу.

Таким чином, образний вислів “філософський пароплав” стосувався реальних політичних переслідувань української інтелігенції, яка з ідеологічних, цивілізаційно-світоглядних та соціально-професійних позицій не сприйняла радянської влади, тому була депортована за кордон або залишена під наглядом ГПУ. Поталанило тим, хто покинув СРСР, уникнувши репресій та страти у 30-х рр.

Використана література:

1. Власть и художественная интеллигенция. Документы ЦК РКП(б), ВКП(б), ВЧК-ОГПУ_НКВД о культурной политике. 1917-1953 гг. /Под ред. акад. А.Н.Яковлева; сост. А.Артизов, О.Наумов. – М.: МФД: Материк, 2002. – 872с.
2. Высылка вместо расстрела. Депортация интеллигенции в документах ВЧК-ГПУ. 1921-1923 / Вступ. ст., сост. В.Г.Макарова, В.С.Христофорова; комент. В.Г.Макарова. – М.: Русский путь,2005. – 544с.
3. Там само. – С. 75
4. Там само. – С. 135
5. Там само. – С. 87
6. Там само.
7. Там само. – С. 89
8. Там само. – С. 55
9. Там само. – С. 73
10. Там само. – С. 119
11. Там само. – С. 91
12. Там само.
13. Там само. – С. 93
14. Там само. – С. 96-97
15. Там само. – С. 97
16. Там само.
17. Там само. – С. 112
18. Там само. – С. 131
19. Там само. С. 138-139
20. Там само. – С. 167
21. Там само. – С. 175
22. Там само. – С. 185
23. Там само. – С. 333
24. Там само. – С. 334
25. Главацкий М.Е. «Философский парадокс». Год 1922: Историографические этюды / М.Е.Главацкий. – Екатеринбург,2002. – 189с.; Артизов А.Н. «Очистим Россию надолго». К истории высылки интеллигенции в 1922 г. // Отечественные архивы. – 2003. – №1. – С.56-69; Макаров В.Г. «Власть ваша, правда наша» (к 80-летию высылки интеллигенции из Советской России в 1922 г.) // Вопросы философии. – 2002. –№10. – С.108-123; Христофоров В.С. «Философский парадокс». Высылка ученых и деятелей культуры из России в 1922 г. // Новая и новейшая история. – 1922. – №5. – С.118-136.
26. Див.: Архирейський Д., Ченцов В. Влада і селянство в Україні у 20-ті рр. // З архівів ВУЧК, ГПУ_НКВД КГБ 1999 – №1/2. С.88-127
27. Енциклопедія історії України. Том 5. – К.,2008. – С.197-199.
28. Там само. – С. 128.
29. Сфремов С. Щоденник и. 1923-1929. – К.: ЗАТ «Газета «РАДА»,1997. – 848с.
30. Кузьменко М.М. Науково-педагогічна інтелігенція 20-30-х рр.: соціально-професійний статус та

- освітньо-культурний рівень / М.М.Кузьменко. – Донецьк, 2004. – С.381,389.
31. Лозицький В.С. Політбюро ЦК Компартії України: історія, особи, стосунки (1918-1991). – К., 2005. – С.223.
 32. Марочко В. Репресовані педагоги України: жертви політичного терору (1929-1941) / В.Марочко, Г.Хілліг. – К., 2003. – С.91.
 33. НЭП: экономические, политические и социальные аспекты / Ред. кол.: А.С.Сенявский (отв. ред) и др. – М.:РОССПЭН,2006. – 544с.
 34. Очеретянко В. Переслідування української інтелігенції в першій половині 20-х рр. (за матеріалами фондів «Російського зарубіжного архіву» Державного архіву Російської Федерації) // З архівів ВУЧК,ГПУ,НКВД,КГБ. – 1997. – №1/2. – С.240-252.
 35. Професори Одеського (Новоросійського) університету: Біографічний словник: в 4-х т. / Відпов. ред. В.А.Сминтіна. – Одеса, 2000. – Т.2. – 448с.; Т.3. – 542с.; Т.4. – 476с.
 36. Федотова О.О. Політична цензура друкованих видань в УСРР-УРСР (1917-1990 рр.) / О.О.Федотова. – К.: Парламентське видавництво, 2009. – 352с.; Стоян Т.А. Система політичної цензури в УРСР у 1920-1930 рр.: монографія / Т.А.Стоян. – К.: Акад. праці і соц. відносин Федер. проф. спілок України, 2010. – 480с.; Горяева Т.М. Политическая цензура в СССР. 1917-1991 гг. / Т.М.Горяева. – М.:РОССПЭН, 2002. – 400с.
 37. ЦДАВО України. – Ф.331. – Опис 2. – Справа 1. – Арк. 1-7.
 38. Там само. – Ф.166. – Опис 8. – Справа 450. – Арк.67-71.
 39. ЦДАГО України. – Ф.1. – Опис 20. – Справа 3089. – Арк.34.
 40. Юровский Л.Н. Денежная политика советской власти (1917-1927) / Л.Н.Юровский. – М.: Финиздат, 1929. – 289с.

А н н о т а ц и я

Анализируется политико-идеологические мотивы политических репрессий против украинской интеллигенции в начале 20-х годов. Выселение за границу и установление политического надзора за "старорежимной" интеллигенцией в 1921-1923 гг. только начало политических репрессий. Ключевые слова: депортации, советская власть, "профессорский пароход", политические репрессии, украинский национализм

A n n o t a t i o n

Analyzes the political and ideological motives of political repression against the Ukrainian intelligentsia in the early 20s. Check-out abroad and the establishment of political surveillance intelligentsia in 1921-1923 was only launched political repression. Keywords: deportation, the Soviet authorities, "professorial boat," political repression, Ukrainian nationalism.

Косач Т. М.

УЖГОРОДСЬКА УНІЯ: ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ ТА ПРИЧИНИ УКЛАДЕННЯ

Стаття присвячена дослідженню Ужгородської унії, яка була проголошена 24 квітня 1646 році. Показані історичні, соціально-економічні, політичні та релігійні передумови виникнення та причини укладення унії.

Ключові слова: західне християнство, протестанти, релігія, східне християнство, Ужгородська унія, уніатська церква.